

Latijnse school in Harderwijk

Brieven van vluchtelingen uit 1672

Franse oorlogsballon in Hierden

Vittepraetje

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
Een goed begin (Matty Moggré).....	3
Prikbord	4
Agenda.....	5
Latijnse school in Harderwijk (Marcel Celie).....	6
'Beter goet als bloet verlooren' (Judith Brouwer).....	10
Franse 'oorlogsballon' landt onverwachts in Hierdens weiland (Jan Ruijne).....	14
M.G.J. Kempers: 25 jaar Burgemeester van Harderwijk (Anita Raaphorst en Lex Schuijl).....	16
Markante woningen aan de Wilhelminalaan (Marcel Celie)	20

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

Na alle festiviteiten van het afgelopen jaar ter gelegenheid van ons 50-jarig jubileum, beginnen we aan een 'gewoon' jaar. Maar zo gewoon is het niet, want over de geschiedenis van onze stad en haar inwoners kun je blijven schrijven. U leest het in dit Vittepraetje.

Marcel Celie schreef twee artikelen. Het eerste gaat over de Latijnse school van Harderwijk, die hier werd gesticht aan het eind van de middeleeuwen. Het andere artikel gaat over de woningen aan de Wilhelminalaan.

Hoe onvoorstelbaar ook: steeds weer breken er oorlogen uit, ook in onze tijd. Altijd heeft dat invloed op mensen, die daarvan de dupe zijn. In dit Vittepraetje twee artikelen die met de gevolgen van oorlog te maken hebben.

Judith Brouwer heeft onderzoek gedaan naar en een artikel geschreven over brieven van mensen uit 1672 (het Rampjaar), die schreven over hun situatie. Judith schrijft over vluchtelingen uit Harderwijk.

In 1871 landde er een luchtballon in Hierden tijdens de Frans-Duitse oorlog. Lees het verhaal van Jan Ruijne daarover.

M.G.J. Kempers was, aan het begin van de 20^e eeuw, 25 jaar lang burgemeester van Harderwijk. Hij heeft veel invloed gehad op de ontwikkeling van onze stad. Anita Raaphorst en Lex Schuijl nemen u mee in zijn activiteiten van honderd jaar geleden.

Naast bovengenoemde artikelen zijn ook de verenigingspagina's gevuld met veel informatie over allerlei activiteiten op historisch gebied in Harderwijk.

Als u vindt dat u een bijdrage aan het Vittepraetje kunt leveren, neem dan contact op met de redactie. Informatie voor een artikel kunt u onder meer vinden in het Historisch Kenniscentrum.

De redactie wenst u veel leesplezier!

Wij horen graag uw reactie.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD
Hierdenaar Evert Jacobs en ballonvaarder Hans van Hoesel in een oude ballonmand die vergelijkbaar is met die van de twee Franse luchtreizigers. Deze foto is genomen bij het boerenstrandje in Hierden, niet ver van de plek waar de gasballon destijds is geland.
Foto: Ruben Schipper

BESTUUR:
Interim-voorzitter:
Matty Moggré
Secretaris:
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
tel: 0341-426847
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Leen Karssen (bibliotheek)
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofdredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne,
Lex Schuijl

VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buitenhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Agnes Burema
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 30 april 2023

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming van de redactie worden overgenomen voor commerciële doeleinden of ten behoeve van andere publicaties. De redactie behoudt zich het recht voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk na toestemming van de auteur en de redactie. Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

tekst **Matty Moggré**

Een goed begin

Het was druk in de Kiekmore, op 18 januari, bij de lezing door Dorien te Kieft over de archeologische opgravingen. En het leuke was, dat verschillende mensen zich aanmeldten als deelnemer van de werkgroep archeologie. Ook mochten we weer nieuwe leden inschrijven. Mooi om te merken, dat er steeds meer mensen enthousiast zijn voor de historie van Harderwijk en lid worden van onze vereniging. Het is een goed begin van 2023!

Daarnaast opende het Stads museum een schitterende tentoonstelling over "Gelderland, het verloren Hertogdom". En maakt de gemeente zich op voor "1223-2023, 800 jaar Hanze." De digitalisering, met zoekfunctie, van het Vittepraetje nadert zijn voltooiing. De Vischpoort maakt zich op voor de open dagen en de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk heeft grote plannen voor de vernieuwing van de expositie en verbetering van het gebouw. Voor Harderewich staat er voorlopig nog één lezing gepland op 29 maart. We denken nog na over een buitenactiviteit. De bezwaren die Herderewich heeft ingediend tegen het grote terras naast de Vischpoort zijn gehoord. Er is nog geen volledige vergunning verleend.

Ook u, lid van Herderewich, bent van harte uitgenodigd ideeën aan te dragen of een bijdrage te leveren aan het Vittepraetje. Ik schrijf nog steeds "Vittepraetje", een goed alternatief is nog niet gevonden. Misschien wordt het nog Vittepraet. Het blijft een wat olijke, historische naam, die wel ingeburgerd is en die op de achterzijde van het blad toegelicht wordt. Verzin daar maar eens iets beters voor!

Ik nodig u uit om de praet tot u te nemen en te genieten van ons blad. En ik wil de redactie op deze plaats geweldig bedanken voor hun niet aflatende inzet om er steeds weer een mooi en goed leesbaar magazine van te maken.

Veel leesplezier!

In memoriam

We zijn opgeschrikt door het bericht van het overlijden van onze oud-voorzitter en ons erelid

Niek de Jong

Zo plotseling, zo onverwacht.

We merkten wel, dat hij langzamerhand meerdere activiteiten van zijn werkzaamheden neerlegde. Hij had zich teruggetrokken uit het bestuur van de Vrienden van de Grote Kerk, waar hij tientallen jaren lid van was. Hij zou in januari afscheid nemen van de commissie straatnaamgeving. Deze zomer was hij gestopt als gids in de Vischpoort, hoewel hij er nog regelmatig te vinden was. En als hij er was, gaf hij nog graag tekst en uitleg aan de langskomende toerist. Hij bleef vertellen over de historie van Harderwijk. En hij wist veel te vertellen, je kon met allerhande vragen bij hem terecht.

Ruim 30 jaar was Niek lid van het bestuur van Herderewich, waarvan 11 jaar als voorzitter. Als er iets van historie te beleven was, was Niek er bij. Met een tomeloze belangstelling en inzet volgde hij in Harderwijk werkelijk alles wat zich afspeelde rondom erfgoed en monumenten. Hij zat in meerdere commissies, hij vulde vele

Vittepraetjes met verhalen, hij was erbij als er archeologische opgravingen uitgevoerd werden. En ja, hij volgde het gemeentelijk beleid kritisch en scherp.

Kenmerkend was dat het in dat alles niet om hemzelf ging, maar altijd om de inhoud. Hij streed niet voor eigen gewin, maar voor het behoud van het mooie erfgoed dat Harderwijk rijk is. Hij maakte daarmee niet altijd vrienden, maar dat vond hij niet belangrijk. Harderwijk en Herderewich zullen hem missen. Ons medeleven gaat uit naar zijn vrouw, (klein)kinderen, naaste familie en vrienden.

Niek is op zaterdag 3 december 2022 in besloten kring begraven. We hebben afscheid genomen van een krachtig mens, die voor zichzelf bescheiden bleef. Wat zullen we zijn gedrevenheid, zijn passie en vooral zijn kennis missen.

prikbord

EEN NIEUWE VISCHPOORTGIDSENCOÖRDINATOR

Op 13 december namen we afscheid van de Vischpoortgidsencoördinatoren Joke en Harry Huijgen en werd Agnes Burema de nieuwe coördinator. Dank aan Joke en Harry, die gelukkig wel als gids in de Vischpoort betrokken blijven. We wensen Agnes veel succes!

STRAK (STICHTING TER REALISATIE ARCHEOLOGISCHE KELDER)

Het bestuur van deze stichting is druk doende om in de kelder onder restaurant IJsselmere (voorheen Papa Beer, hotel IJsselmeer) de archeologische opgravingen, zoals bijvoorbeeld de fundamenten van de Peelenpoort en schietgaten, zichtbaar te maken. Over niet al te lange tijd zijn al die archeologische vondsten te bekijken. De stadsgidsen kunnen je dan meenemen om ze te bewonderen.

Verteld door de Ridder van Gelre

GELDERLAND - HET VERLOREN HERTOOGDOM

Gelderland heeft een bloedstollend spannende geschiedenis, maar er is nergens een plek waar al die verhalen samenkomen. In het Stedsmuseum Harderwijk komen de mooiste kunstwerken uit de Gelderse geschiedenis samen in één wervelende tentoonstelling. De Ridder van Gelre, Bas Steman en René Arendsen, nemen je mee op een spetterende en meeslepende reis door vierduizend jaar geschiedenis. Wie deze tentoonstelling bezoekt, kijkt nooit meer hetzelfde naar Gelderland en Nederland. De tentoonstelling loopt nog tot en met 7 mei 2023.

EXPOSITIE VOORMALIGE SYNAGOGES

De expositie in de voormalige synagoge is vanaf 3 mei te bekijken. Op woensdag, donderdag en vrijdag van 13.30 u-16.30 u bent u daar welkom! Zie www.sjeh.nl

RELIGIEUS ERFGOED

De landelijke overheid stelt financiën beschikbaar aan gemeenten voor het doen van onderzoek en het opstellen van beleid met betrekking tot het behoud van kerkgebouwen. Immers, overal in het land zien we dat, soms monumentale, kerken worden afgebroken. Terwijl deze gebouwen zo'n belangrijke rol gespeeld hebben in de geschiedenis.

Op voorspraak en initiatief van Herderewich heeft de gemeente Harderwijk zich aangemeld voor het verkrijgen van de subsidie en deze gekregen. Er is een werkgroep samengesteld, waarin Johan Hijnberg als afgevaardigde van Herderewich zitting heeft. De werkgroep bestaat verder uit Paul Lohmeijer en Marc Bouw, beiden werkzaam bij de gemeente. Er is opdracht gegeven aan een adviesbureau om onderzoek te doen naar de status en het gebruik van de gebouwen. Met de eigenaren (meestal nog kerken) worden gesprekken gevoerd. De eigenaren zullen zelf initiatief moeten nemen tot het ontwikkelen van een toekomstvisie. De gemeente kan hen adviseren en stimuleren. De werkgroep heeft gekozen voor de naam "religieus erfgoed", ook de synagoge en moskeeën worden meegenomen in dit onderzoek. Niet alle monumenten worden nog als kerk gebruikt. Johan Hijnberg meldde in december dat er hard gewerkt wordt aan een rapportage. De werkgroep hoopt deze in het voorjaar te kunnen aanbieden aan het college van B&W en vervolgens aan de gemeenteraad. Johan houdt ons op de hoogte!

STRAATNAAM

NIEUWE VERTEGENWOORDIGER IN DE STRAATNAMENCOMMISSIE

In ons vorige blad plaatsten we een oproep voor de opvolging van Niek de Jong. We werden blij verrast door vijf belangstellenden. We hebben hen uitgenodigd voor een gesprek. Uiteindelijk bleven er twee kandidaten over, die veel kennis hadden en er veel zin in hadden. Govert van der Boom wordt nu onze nieuwe vertegenwoordiger. De zittingstermijn is drie jaar. We wensen Govert veel succes en hopen regelmatig nieuws van hem te horen.

agenda

Vrijdag 17 maart

Gelderse Academie.

Catharinakapel, Klooster1: College door Drs. John Berends MPA, Commissaris van de Koning in Gelderland, over "De wisselwerking tussen burger, bestuur en politiek". Zaal open 19.45 uur, aanvang 20.15 uur. Zie toelichting.

Entree is gratis. Reserveren is noodzakelijk gezien het beperkt aantal plaatsen, via gelderseacademie@gmail.com.

Woensdag 29 maart

MFC De Kiekumre, Tesselschadelaan 1: Lezing Sander Wassing over "Maarten van Rossum, de krijgshoofd". Zaal open 19.30 uur, aanvang 19.45 uur. Entree is gratis. Zie toelichting.

Donderdag 20 april

Stichting Joods Erfgoed Harderwijk.

De Wheme, Kerkplein: Rabbijn Lody van de Kamp over het project Lody en Saïd op het Morgencollege. Aanvang: 19.30 uur.

Toegang: € 5,- incl. 1 consumptie; jongeren onder de 18 jaar gratis.

Aanmelden mag, hoeft niet: info@stichtingjeh.nl Zie toelichting.

OPENINGSTIJDEN VISCHPOORT

Vanaf 10 april beginnen de open middagen in de Vischpoort weer: Op woensdag en vrijdag is de Vischpoort te bezichtigen tussen 13.30 u en 16.30 u.

Wij verwelkomen nieuwe leden

We mogen heel veel nieuwe leden en gezinsleden verwelkomen.

De dames E. de Ruiter-Fransen (Ermelo), M. Purperhart, D. Codfried, J.E. Eskes-Meijerink, A.M. Bosschart-Cijsouw, S. van Harten, Y. van der Meer (Emst), Y. Viester, J.M. Lucassen en T. Brummans en de heren J. Foppen, E.T.A.M. van Hout, J. van Walsum, J. Walter, J.W. Lagerweij (Ermelo), A.P. van den Elsen en F. Meijer hebben zich opgegeven als lid van onze vereniging.

Mevrouw E.H. Grimm-Anneveldt en de heer G.J. Hoeve zijn nieuwe gezinsleden.

De nieuwe leden, waarbij geen plaatsnaam is opgegeven, zijn woonachtig in Harderwijk.

Gelderse Academie

Het college dat John Berends, oud-burgemeester van Harderwijk, zal houden is het laatste college in de Studium Generale van de Gelderse Academie van 2019-2020 over het thema "Wie kunnen we nog vertrouwen". Door allerlei (corona)perikelen is dit college diverse keren niet doorgegaan. In de Kring van Commissarissen van de Koning is John Berends portefeuillehouder Democratie. De Catharinakapel is de oude hoorzaal van de Academie.

De Gelderse krijgshoofd Maarten van Rossum

In de eerste helft van de 16^e eeuw heeft de Gelderse krijgshoofd Maarten van Rossum (1490-1555), hartstochtelijk strijder voor een onafhankelijk Gelre, veel plundertochten uitgevoerd in Gelderland. Sander Wassing, freelance historicus, praat ons bij over deze bijzondere persoon, wiens lijfspreuk was "Blaken en branden is het sieraad van de oorlog".

In de tweede helft van 1528 viel een legermacht onder leiding van Maarten van Rossum de Veluwe binnen en werd onder meer Harderwijk bedreigd en belegerd. In 1539 kregen de Harderwijkers bezoek van Van Rossum. Wie was Maarten van Rossum en wat dreef hem? Welke krijgshoofd streek hij op en welke tactieken werden gebruikt? Waren de plundertochten succesvol?

Stichting Joods Erfgoed Harderwijk

Voor de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk (www.sjeh.nl) komt Rabbijn Lody van de Kamp iets vertellen over zijn ervaringen op het Morgencollege. Op die school heeft hij samen met Saïd Bensallam (Marokko) het project LODY EN SAID uitgevoerd. Zij hebben een jaar lang opgetrokken met een klas, waar - om het voorzichtig te zeggen - respect voor elkaar afwezig was. Lody werkt al jaren met en voor jongeren aan het vertrouwen en wederzijds respect. Dit project wordt door de overheid gefinancierd. Bekijk de website: <https://www.saidenlody.nl> en kom luisteren naar zijn ervaringen in Harderwijk.

Jan Steen, de dorpschool, 1665

tekst Marcel Celie

Marcel Celie is generaal b.d., oud-rechter (bestuursrecht), docent economie en heeft belangstelling voor geschiedenis

Latijnse school in Harderwijk

ACHTERGROND

Als voorbijganger aan de basisschool De Rank aan de Bongerdsteeg valt uw oog op de ingemetselde witte gedenksteen in de gevel. De tekst anno 1440 geeft u een wijs perspectief van wat de brave leerlingen einde middeleeuwen allemaal te wachten stond.

“Lees wat op de gevel van dit gymnasium geschreven staat, voorbijganger

En aanschouw zijn ouderdom, bloei en lotgevalen.

Moge leerlingen hierbinnen gaan; dan zullen ze zien dat de Gratiën hier schatten hebben bijeengebracht.”

Het opschrift van de Latijnse school luidt “Deo et studiis humanitatis Sacrum”, vertaald “Aan God en aan het klassiek onderwijs gewijd”.

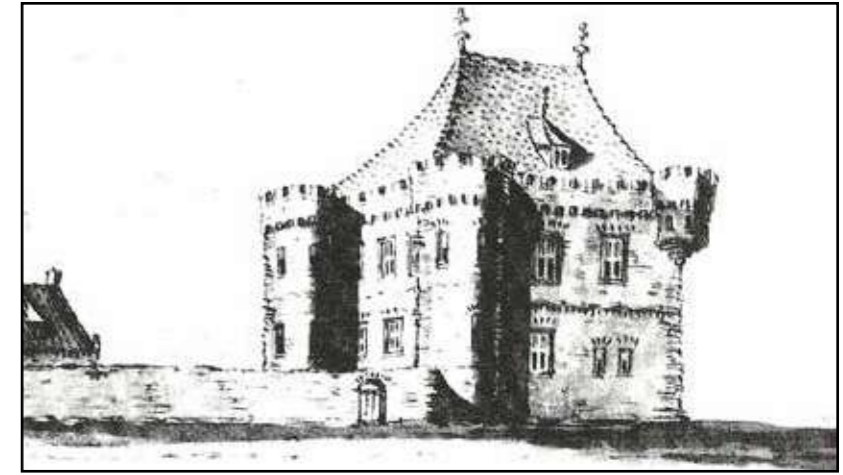
Om een beeld te krijgen hoe de Latijnse school in Harderwijk is ontstaan en wat hij heeft betekend voor de stad moeten we teruggaan naar de jaren rond 1440. De Latijnse School in Harderwijk dankt uiteindelijk zijn hooggestemde educatieve bestaan aan bloed, zweet en tranen; offers van landgenoten overzee. De lucratieve handel van de Hanzesteden - met de oorlogsvloten van Holland en Zeeland als “beschermheiligen” - leidde tot aanvaringen met de Duitse Hanzesteden.

De zogenaamde “Wendische Oorlog” werd na conflictstof met de Hanzestad Bremen in 1446 succesvol afgesloten met het “Verdrag van Harderwijk”. Na verkrijging van het stapelrecht voor vis zijn de randvoorwaarden voor economische groei van Harderwijk verder ingevuld.

Wat was nu de springplank voor Harderwijk om van de zuurverdiende duiten bij de elite te belanden?

Rond 1440 zien we een ontwikkeling, niet alleen in Harderwijk, maar overal in de Lage Landen. Het belang van de handel neemt toe (Hanzesteden) en de behoefte aan mensen die kunnen lezen en schrijven, zowel in de landstaal – het Nederduits - als in het Latijn. Het Nederduits heeft echter geen eigen grammaticaregels (elke streek heeft zijn eigen dialect met zijn eigen regels) terwijl het Latijn die wel heeft. In het Latijn kan men zich overal verstaanbaar maken en het is ook de taal van de universiteiten. Tegelijk zien we dat ook de burgerij beseft dat de handel en wandel op de school niet meer een elite aangelegenheid is, maar de toegangspoort voor de gemeenschap. Het stadsbestuur krijgt zeggenschap over de schoolreglementen. De parochieschool wordt in die jaren een stadsschool (“Gemeyne Schole”). Omdat alle lessen in het Latijn worden gegeven krijgt deze school, zoals overal in het land, de naam Latijnse school.

Latijnse school 1607

Het stadsbestuur blijkt over een vooruitziende blik te beschikken en voorziet voor deze school een regionale functie. Want in 1441 nodigt het Harderwijks stadsbestuur de fraters van het Gemene (“Gemeenschappelijke”) Leven in Zwolle uit om een fraterhuis met een studentenconvict (internaat) te stichten in Harderwijk. De plaats is de noordelijke vleugel van het voormalige huize Bethel (hoek Kerkplein-Vijhestraat). De fraters nemen tegen vergoeding leerlingen op van de Latijnse school; sommigen alleen voor de kost, anderen voor kost en inwoning. Ze helpen de studenten met het verwerken en repeteren van de lesstof, maar nemen ook de (geestelijke) opvoeding voor hun rekening. Ze geven zelf geen les op de school. De leerlingen van buiten de stad verblijven dus in het Fraterhuis als ze later een priesteropleiding gaan volgen, maar ook leerlingen van minder bedeelde ouders kunnen er terecht. Hun kosten voor kost en inwoning worden betaald uit aparte fondsen. Leerlingen van meer welgestelde ouders worden ondergebracht bij onderwijzers, de rector of bij gastgezinnen. Voor leerlingen van buiten de stad moet de veiligheid door de school worden gewaarborgd; deze leerlingen krijgen dan ook een vrijgeleide van en naar huis.

De plaats van de Latijnse school past ook precies in die tijd: naast de (Onze Lieve Vrouwe) kerk, maar niet op het grondgebied ervan en het Fraterhuis er pal naast. Rond het jaar 1440 wordt ook de Onze Lieve Vrouwe kerk (nu Grote kerk) ingewijd; hij is weliswaar nog niet helemaal klaar – de toren moet dan nog worden gebouwd - maar hij kan wel al als kerk worden gebruikt. De plaats van de Latijnse school naast de kerk past precies in het beeld van die tijd, want de kerk is afhankelijk van de school voor het koor en voor de ondersteuning van de erediensten. De rector van de school was zelf verantwoordelijk voor het jongenskoor. Is het de eerste school in Harderwijk? Waarschijnlijk niet.

EERSTE SCHOOL

Voor de basis van de oprichting van de eerste school in Harderwijk moeten we terug naar 1179 en 1215, als tijdens het concilie van Lateranen III

door paus Innocentius III (1198-1216) het besluit wordt genomen dat elke parochiekerk die beschikt over voldoende middelen een eigen school moet oprichten. Harderwijk is dan al een zelfstandige parochie waarvan de Sint Nicolaaskerk de parochiekerk is. De kerk staat te Selhorst, waarschijnlijk waar nu de Knijptang is. Waar de toenmalige school heeft gestaan weten we niet, maar vermoedelijk in de buurt van de kerk. Het doel van deze zogenaamde parochiescholen is de opleiding van aspirant -geestelijken in het kerklatin en de koordienst met zijn éénstemmige Gregoriaanse zang, maar het maakt ook deel uit van het hogere doel: vergroting van de kennis en bewustwording van gelovigen. De jongens (geen meisjes) leren het priestervak op ambachtelijke wijze door geestelijken te helpen bij de mis en in het koor. Leren bestaat vooral uit leren imiteren. Na het oefenen van het abc leren ze het notenschrift lezen in koorzangboeken en het zingen van Latijnse misliederen; hymnen en psalmen in Gregoriaanse toonzetting. Leren zingen is vooral het nazingen – viva voce – van de schoolmeester (vaak de koster). In hedendaagse termen zouden we het schoolcurriculum inhoudsarm noemen.

ONTWIKKELING VAN DE LATIJNSE SCHOOL

Een eerste spoor van een stadsschool vinden we in 1437 als mr. Claas van Middelburg voor zes jaar wordt aangesteld als stadsmedicus van Harderwijk. Het is dan algemeen gebruik dat de stadsmedicus tevens belast wordt met het onderwijs. Het meest duidelijke bewijs van een school is in 1439 als het stadsbestuur verklaart jaarlijks 12 ½ pond schuldig te zijn aan “Jan de schoolmeester”. Enkele jaren later benoemen de schepenen van Harderwijk meester Rembrant voor de periode van drie jaar tot rector van de Gemeyne Schole.

Broeder van het Gemene Leven

eigenlijk de voorlopers van wat we nu kennen als de lei en een krijtje. Papyrus of perkament worden nauwelijks gebruikt. Pas als ver in de 16^e eeuw de eerste lokale papiermolens worden gebouwd bij de sprengen op de Hoge Veluwe kan inheems papier worden gebruikt als schrijfmateriaal. Het letterschrift is eind van de middeleeuwen nog steeds het Gotische schrift, omdat dit minder ruimte in beslag neemt. Pas als het gebruik van papier eenmaal is ingeburgerd wordt overgegaan op het Latijnse schrift. Het lettertype dat de leerlingen moeten leren is niet het huidige (ronde) Latijnse lettertype. Om zoveel mogelijk letters op een regel te krijgen -perkament was duur -leren de leerlingen schrijven met het gebroken Gotische letterschrift.

WOPORSTUWXYZ
 abcdefghijklm
 nopqrstuvwxyz
 0123456789!/?#

Gebroken Gotische schrift

In 1441 wordt benoemd tot rector Herman Scurrenburch, maar de voorwaarden voor zijn benoeming zijn niet misselijk:

- hij moet 300 leerlingen van buiten te stad aan zien te trekken;
- hij moet een conrector zoeken die ook de meestertitel heeft;
- hij moet andere onderwijzers aanstellen, zoals in Deventer en Zwolle.

Zijn salaris in het eerste jaar is 10 Rijnguldens (dat komt overeen met ongeveer € 1.250 in 2023); daarna moet hij het doen met de les gelden die de ouders van de leerlingen hem betalen.

ONDERWIJS

De opzet van de Latijnse scholen in Nederland is vrijwel overal gelijk. De school bestaat uit zeven klassen; te beginnen bij klas 7 en eindigt bij klas 1. Als een leerling niet kan lezen of schrijven begint hij in klas 8, ook wel de "nulde" klas genoemd. In de "nulde" klas leert de leerling het abc en leert hij schrijven met behulp van een wastafel en een metalen of benen schrijfstift;

In de zevende klas wordt begonnen met de grammatica. Alles gaat in het Latijn. De eerste lessen Latijn krijgen de leerlingen uit de Donaat; sinds eeuwen het grammaticaboek dat is vernoemd naar de Romeinse auteur Aelius Donatus. Grammatica is in die tijd alleen nog maar taalkundige ontleden, dat wil zeggen classificeren en benoemen van woordsoorten in een zin; zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord etc. Redekundig ontleden (onderwerp, gezegde e.d.) komt in de Donaat niet aan de orde. Grammatica wordt niet aangeleerd door praktische oefeningen, maar door het stampen van regels en definities; totaal 130 vragen en antwoorden staan er in de Donaat.

Voorbeeld regel 1: Partes orationis quot sunt? (Hoeveel onderdelen kent de taalkunde?)
 Antwoord: octa (acht). Quae? (welke zijn dit?)
 Nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio. Zo leert de leerling de regels van het taalkundig

ontleden uit het hoofd. Na deze regel komen er nog 129 vragen en antwoorden. Letterlijk regels in het hoofd stampen, maar wanneer en waarom een bepaalde regel moet worden toegepast komt niet aan de orde. Naast grammatica besteden de leerlingen natuurlijk ook veel tijd aan koorzang.

In de hogere klassen komen ook de retorica (welsprekendheid) en de dialectiek (argumentatiekunde) aan de orde; dit alles in het Latijn. Welsprekendheid wordt vaak beoefend door middel van toneelspel, vooral de toneelspelen in de vorm van het Latijnse klassieke drama komen aan de orde. Aan het eind van de derde klas - die soms twee jaar duurt - is de leerling klaar voor de universiteit (waar Latijn ook de gangbare voertaal is) of de ambachtsopleiding voor jongens die worden voorbereid op een burgerman-carrière. De eerste en tweede klas kent de Latijnse school in Harderwijk niet. Na afloop van de Latijnse school heeft de leerling leren lezen en schrijven volgens een internationale standaard en is daarmee een eind op weg naar maatschappelijk succes.

Lijfstraffen zijn niet ongebruikelijk op de Latijnse school. Ze zijn weliswaar voorbehouden aan de rector, maar de roede en de stok worden regelmatig gebruikt.

Opvallend is dat rekenen of wiskunde niet aan de orde zijn.

Pas na 1500, als de invloed van het Humanisme groter wordt, wordt er ook Grieks onderwezen. Daarnaast valt op dat er geen formele jaarklassen zijn: als de leerling eraan toe is, gaat hij naar de volgende klas.

De Latijnse school in Harderwijk heeft altijd een goede naam gehad. Dat blijkt uit het feit dat er leerlingen van ver uit de omgeving hier naar school komen. Bekend zijn de leerlingen die uit Monnikendam komen en de leerlingen die uit Duitsland komen. Wel heeft de school enkele malen te maken gehad met flinke tegenslagen: de pest in 1512 en 1604 (700 doden), de grote stadsbrand in 1503, de overgave van de stad in 1528 aan keizer Karel V en de vele wisselingen van rectoren tijdens de Reformatie. Vanuit de Latijnse school in Harderwijk gaan veel leerlingen naar de universiteit in Heidelberg, Leuven of Keulen.

Eind van de zestiende eeuw lijkt de school tot ondergang gedoemd door gebrek aan geld en leerlingen. De onrust tijdens de Reformatie en de terughoudendheid van (katholieke) ouders om hun kinderen naar de "nieuwe" school te sturen, zijn daar mede debet aan. Om de ondergang te voorkomen doet het gemeentebestuur van Harderwijk een vlucht naar voren. Een roemloos einde kan slechts worden afgewend door de oprichting van een Illustre School in Harderwijk. Zo'n Illustre School zal studenten kunnen aantrekken uit de wijde omtrek, zelfs studenten uit Duitsland, omdat er grote behoefte is aan faciliteiten voor hoger onderwijs volgens de lijnen van de Reformatie. Voor zo'n Illustre School zijn meerdere kapers op de kust (Zutphen en Nijmegen), maar omdat die steden rond 1600 nog in Spaanse (en dus katholieke) handen zijn, besluit het Kwartier van Veluwe de Illustere School te vestigen in Harderwijk. De officiële naam is dan Gymnasium Velavicum. Hieruit zal in 1648 de universiteit van Harderwijk voortkomen.

TERUGBLIK

Om de woorden van K.H. M. Mars te citeren: De Latijnse School heeft in het burgerlijk en kerkelijk leven van Harderwijk een stuk geschiedenis gemaakt, die verdient verhaald te worden.

BRONNEN

- Meta A. Prins-Schimmel, De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Harderwijk, Walburg Pers, 2014.
- Sandra Langereis, Erasmus Dwarsdenker, De Bezige Bij, 2021.
- Jan Bloemendal, Spiegel van het dagelijks leven? Zeven Provinciën, Reeks XXII, 2003.
- C.C. de Bruin, E. Persoons en A.G. Weiler, Geert Grote en de Moderne Devotie, Walburg Pers, 1984.
- K. H. M. Mars, De Latijnse school en het fraterhuis van Harderwijk, Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland (blz. 150-237), jaargang 16, 1974.
- Het oud-archief der gemeente Harderwijk, uitgegeven door P. Berends (Harderwijk 1935) Regest 24.
- P. Th. F. M. Boekholt en E.P. Booy, Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd, Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1987.
- Meindert Everts, De Illustre School te Harderwijk 1600-1647, de geschiedenis van een moeizaam bestaan, Batavia Academica jaargang III, 1985.
- Donald Matthew, Atlas van de Middeleeuwen, Agon B.V., 1983.
- J. Folkerts e.a. De geschiedenis van Harderwijk, uitgeverij Boom, Amsterdam, 1998.
- Dr. H.W. Fortgens, Meesters, scholieren en grammatica uit het Middeleeuwse schoolleven, uitgeverij Tjeenk Willink, Zwolle, 1956.
- www.pinterest.es

tekst Judith Brouwer

Judith Brouwer is neerlandicus en als datacurator en onderzoeksdatamanager werkzaam bij het Huygens Instituut te Amsterdam.

‘Beter goet als bloet verlooren.’

Vluchtelingenbrieven uit het Rampjaar 1672

Vorig jaar is in het kader van de 350-jarige herdenking uitgebreid en op veel manieren stilgestaan bij het Rampjaar. In juni 1672 namen eerst troepen van de bisschop van Münster en daarna Franse legers Harderwijk in. De stad werd bezet door circa 1600 soldaten en lag aan de grenslijn van bezet en vrij gebied.¹ Harderwijkers ondervonden de oorlog aan den lijve: soldaten werden ingekwartierd, boeren uit de omgeving werkten aan de omwalling en er moest een fikse belasting betaald worden. Wie genoeg middelen had en over een goed netwerk beschikte, kon de stad ontvluchten. Anderen hadden geen keus: ‘een gedeelte is in ballingschap ontvlucht, en die bij huis gebleven sijn moeten sich onder de ellendige slavernij der Fransens, soo veel [zij] kunnen behelpen [behelpen]’.²

Vanuit de haven vertrokken schepen bepakt en bezakt naar het veiligere Holland. Dit gebeurde ook vanuit Kampen en andere Zuiderzeeplaatsen. Er werd overgestoken naar Hoorn, Edam en Monnickendam. Van vier uit Harderwijk gevluchte personen is post bewaard gebleven: Maria Scherius (*1621 - † 1673), Anthonius Scherius (*1631 - † ca. 1682), hun zoon Johannes (ca. 1660 - † na 1672) en Johan Aelsen († na 1672). Allen namen de wijk naar Hoorn. Voordat we de afzenders en hun brieven nader bekijken, eerst iets over het bijzondere karakter van de post.

MET DANK AAN DE VIJAND

De vluchtelingenbrieven behoren tot de omvangrijke collectie door de Engelsen in beslag genomen documenten die tegenwoordig wordt bewaard in het High Court of Admiralty-archief, onderdeel van The National Archives te Kew (Londen). Deze staan bekend als de Prize Papers en bestaan onder meer uit ladinglijsten, rekeningen, journalen, scheepsinstructies, brieven en andere persoonlijke documenten. Dat de verzameling tegenwoordig in het Britse archief ligt, heeft alles te maken met kaapvaart en oorlog. Kapen moet niet verward worden met piraterij, hoewel indertijd de scheidslijn tussen het legale kapen en de verboden piraterij dun was. Particuliere schippers voeren in oorlogstijd uit om vijandelijke handelsschepen buit te maken. Dit gebeurde in opdracht van hun regering en werd ook wel ‘prijs maken’ genoemd. Deze schippers ontvingen zogenoemde kaper- of commissiebrieven waarin het recht werd verleend tot kapen. In zo’n document stond vermeld wie het was toegestaan waar, wanneer en tegen welke staten actie te ondernemen.

Kort samengevat diende kapen om de vijand schade toe te brengen. Het kon diens economie zoveel verlies toebrengen dat men er hem mee op de knieën dwong. Wanneer een Nederlands schip was veroverd, werd de lading in beslag genomen, de bemanning in de boeien geslagen en werden de persoonlijke bezittingen geconfisqueerd. Hierna volgde een rechtsgang bij de High Court of Admiralty. Deze moest bepalen of het schip al dan niet rechtmatig was prijsgemaakt. Ter verkrijging van het vereiste bewijsmateriaal legden de kapers verklaringen af en werden opvarenden van het gekaapte schip ondervraagd. Meestal betrof het de schipper, zijn maat en een andere officier. De aangetroffen vracht- en scheepspapieren, persoonlijke papieren van zeelieden en brieven vormden het overige bewijsmateriaal. Zo zijn in de loop der eeuwen vele duizenden brieven nooit op hun plaats van bestemming in Oost- en West-Indië aangekomen, maar liggen ze tot op heden aan de overkant van de Noordzee. Een inventariserend onderzoek uit 2006

noemt een ‘voorzichtig’ getal van ongeveer 38.000 Nederlandstalige brieven, maar inmiddels schat men dat van het dubbele mag worden uitgegaan. Uit de Derde Engels-Nederlandse Oorlog (1672-1674), onderdeel van de Hollandse Oorlog (1672-1679), zijn 651 brieven bewaard gebleven, waarvan iets meer dan een derde uitgaande post.

De gekaapte brieven vormen een zeldzame buit en een goudmijn. Een groot deel van de afzenders bestond uit personen – vooral vrouwen – uit de lagere sociale klassen. Dat is uniek: over deze groep is wel het nodige bekend, maar zelden is die kennis gebaseerd op bronnen die door henzelf geschreven werden. De post toont enerzijds een inkijk in het leven op het praktische niveau van werk en activiteiten, anderzijds biedt deze zicht op wat de schrijvers mentaal bezighield. Te denken valt aan het zeemanshuwelijk, de opvoeding van kinderen, familienieuws en oorlogsgebeurtenissen. Ook vertellen de brieven meer over internationale postnetwerken, geletterdheid, nieuwscultuur, man-vrouwverhoudingen en het vroegmoderne vrouwbeeld. Deze onderwerpen zijn al uitgebreid behandeld in de vakliteratuur, maar vaak middels contemporaine bronnen die van mannen afkomstig zijn.

De vluchtelingenbrieven uit 1672 zijn bijzonder: de afzenders hadden de oorlog van dichtbij meegemaakt, anders dan de andere afzenders van de Rampjaarpost, die zich in het relatief veilige Holland en Zeeland bevonden. In deze bijdrage zal vooral op de ‘Harderwijkse inhoud’ gefocust worden.

HARDERWIJKSE VLUCHTELINGEN

Laten we beginnen met degene over wie het minst bekend is: Johan Aelsen. Waar de (digitale) archieven zwijgen over zijn naam,³ biedt diens brief enige aanknopingspunten. Hij schrijft: ‘Ick ben met mijn kinderen tot Hoorn gevlucht, achtende mijn vrijheit meer [waard] als mijn goederen, die ik alle in Gelderland en tot Harderwijck heb moeten laten.’⁴ Hieruit moeten we waarschijnlijk afleiden dat de moeder van zijn kinderen toen reeds overleden was. Mogelijk woonde Aelsen vóór zijn vlucht in Harderwijk, maar dat kan ook elders in Gelderland geweest zijn. Anders dan het echtpaar Scherius moest hij zijn eigendommen achterlaten. Slechts met wat schamele bezittingen arriveerden hij en zijn kinderen in Hoorn. Aan het einde van zijn brief noemt Aelsen een aantal namen uit zijn (familie)netwerk, die kennelijk ook bij zijn contact in Batavia bekend waren. Allereerst ‘onse Janooms volck’, een gemeenschappelijke oom⁵ en zijn gezin. Op het moment van schrijven (4 november 1672) bevonden zij zich nog in Harderwijk ‘soo [als] sij nu noch in

leven zijn, want daer al enige sterfte onder de borgers en soldaten is'. Ook ene 'Hilletien nicht' was nog daar, maar 'Lambert neeff' was in Holland met zijn koggeschip. Eén persoon wordt ook bij achternaam genoemd: Roelof van Rijsel. Deze was met zijn echtgenote, zwager Rijckert en zijn vrouw plus kinderen naar Enkhuizen gevlucht, maar hier 'kortelijck samen gestorven'. Het is opvallend dat Aelsen niets schrijft over andere Harderwijkers of bekenden te Hoorn. Mogelijk had hij dat al in een eerdere brief gedaan, maar het is ook denkbaar dat hij daar geen netwerk had. Waar hij en zijn kinderen een onderkomen hebben gevonden is onbekend.

Over het echtpaar Scherius is aanzienlijk meer te vertellen. Anthonius Scherius (Scheer) werd in 1631 geboren te Nijmegen. In 1656 schreef hij zich aan de Leidse universiteit in als student theologie. Anthonius was toen al twee jaar in de echt verbonden: op 5 september 1654 was hij met de tien jaar oudere weduwe Maria van den Houten (ten Holt/Debois) in ondertrouw gegaan te Amsterdam. Scherius werd als predikant beroepen in Hekelingen, waar hij tot en met 1661 werkte. Daarna trad hij als zodanig in dienst van de VOC en verbleef hij te Colombo, Cochin (nu Kochi) en Batavia (Jakarta). En Maria ging mee. In principe was dit echtgenotes van VOC-dienaren niet toegestaan. Een uitzondering vormden vrouwen van het hogere personeel; sinds 1652 gold dit voor vrou-

wen van predikanten en ziekentroosters.⁶ Na tien jaar kwam het echtpaar in 1671 weer terug in de Republiek. Via Amsterdam streken Anthonius en Maria, samen met hun zoon Johannes, datzelfde jaar neer in Harderwijk.

Harderwijk was bekend terrein, want hier kwam Maria vandaan. Op 16 december 1621 werd zij gedoopt als dochter van Harmen van den Houte (ook wel Ten Holt; † na 1643) en Mechtelgen Dercx († na 1634), die in 1614 in Harderwijk getrouwd waren. Zij kregen nog acht kinderen, onder wie Paulus (*1632 - † na 1671) en Margaretha († 1637). Paulus was in de jaren 1660 en 1670 in Harderwijk werkzaam als uitgever, boekverkooper en universiteitsdrukker. Margaretha trouwde met de veelzijdige Braziliaan Manoel de Morães (*ca. 1596 - † na 1646), een ex-jezuïet die met de West-Indische Compagnie naar de Republiek was gereisd.⁷ Van vader Harmen van den Houte weten we dat hij accijnsmeester was.

Maria legt in haar brief uit waarom zij weer terugkeerde naar haar thuisstad: 'Nae dat wij negen maenden te Amsterdam gewoont hadd[en], sijn wij om de mesnage [zuinigheid] te Harderwijck gaen wonen.'⁸ Daarnaast zal haar familie- en vriendennetwerk hebben meegespeeld in de keuze. Het echtpaar woonde mogelijk in de huidige Kerkstraat. Het huis had een tuin met fruitbomen. Een kaart uit 1653 toont dat aan die straat de huizen grote tuinen hadden. Ook de Donkerstraat en de straten rondom het huidige Hortuspark komen in aanmerking. Toen het gezin Scherius krap een jaar in Harderwijk woonde, viel de vijand in 1672 het land binnen. Wederom moesten Maria, Anthonius en Johannes hun spullen pakken.

DE POST

Al vrij aan het begin van haar brief aan haar zoon⁹ koopman Petrus Duclasel schrijft Maria dat zij plotseling de Zuiderzeestad moesten verlaten. Ze hadden een aantal bezittingen aan boord kunnen brengen: 'ons meeste goet, twee kasten, kisten, schilderijen en allerlei huijsraet [...] ons linnen en wollen, t beste porceleijn, nevens twee kisten, twee bedden en dekens, nevens acht Spaensche stoelen [luxe stoelen met lederen bekleding] [en] een koffer'. De rest hadden ze achtergelaten: 'Of wij daer wel wat sullen van weerkrijgen is God bekend.' Met het gezin waren ook twee schoonzussen en hun kinderen meegevlucht, maar omdat het zo lang duurde waren zij na twee maanden weer teruggegaan naar hun echtgenoten. Ook Maria's man en zoon besloten hiertoe en waren zes weken

in Harderwijk. Dit om te controleren hoe het met hun huis en tuin gesteld was. Het was hartje zomer, dus de 'hof' stond toen 'in sijn fleur van aardbesijen [aardbesjes = aardbeitjes] alderleij slagh van andere besijen, kerssen, morellen'. Franse soldaten hadden echter alle fruitbomen vernietigd. Het is bekend dat de vijand in oorlogstijd brandschattingen oplegde; om te voorkomen dat deze het dorp of de streek plunderden en in brand staken diende een hoog bedrag betaald te worden. Omdat de Scheriusen afwezig waren, hadden zij ook niet kunnen betalen. Het huis was gespaard gebleven, maar hier waren twee soldaten ingekwartierd, die nogal veeleisend waren. Ze wilden flink eten, met vers vlees, goede vis en enkel witbrood (toen een luxeproduct).

Ondertussen zat Maria moederziel alleen aan de andere kant van de Zuiderzee: 'In wat [een] benautheit ick was die tijd, terwijl ick die ses weken alleen tot Hoorn was.' De media (kranten, pamfletten) draaiden overuren, overal was nieuws, maar daarmee ook vele geruchten. Maria noemt er een paar: het uithongeren van Harderwijk, het opsluiten van de inwoners in de kerk, het wegsturen van alle 'knechtken' van 11 à 12 jaar oud naar Frankrijk, zodat zij daar als lakeien zouden kunnen dienen. In een ongeruste brief had Maria haar man gezegd: 'comt maer hier, laet het goet het goet wesen, beter goet als bloet verlooren.' Anthonius had hier gehoor aan gegeven, want ook van hem zijn brieven bewaard gebleven. Die van Anthonius, gericht aan een zwager en een vriend, zijn vrij zakelijk van aard.¹⁰ Hij refereert aan hun situatie door deze te omschrijven als 'onse ballingschap' en noemt verder vooral politieke actualiteiten. Een derde brief is net als die van Maria gericht aan Petrus Duclasel.¹¹ Deze is voornamelijk ter ondersteuning van Maria's wens uitgaande rekeningen te betalen. De brief van zoon Johannes (eveneens voor Duclasel) is meer een kattenbelletje te noemen, met daarin een wederzijds informeren naar en over de gezondheid. Johannes schrijft verder wat teleurgesteld: 'Ick hadde gehoopt dat gij haast sout bij ons in het vaderlant hebben gekomen, maer nu vinde ick mij in mijn hoope bedrogen.'¹²

ZE LEEFDEN NOG LANG...?

Zoals bij vele gekaapte, nooit aangekomen brieven uit The National Archives maken ook deze nieuws-gierig naar hoe het de afzenders nadien verlopen is. Als gezegd ontbreekt van Johan Aelsen ieder spoor na 1672. Keerde hij terug naar Harderwijk, of bleef hij in West-Friesland? Hoe is het zijn kinderen vergaan? Maria Scherius overleed kort na het sturen van haar brief en werd 13 januari 1673 begraven in de Grote Kerk te Hoorn onder 'smal serckje' nummer 36. Had zij al

eerder wat onder de leden? Reeds in april 1673 hertrouwde Anthonius met Belia Beuckelaer († na 1687). Nadien woonden zij nog een aantal jaren in Bunschoten, waar zij enkele kinderen lieten dopen. Zoon Johannes Scherius is waarschijnlijk meeverhuisd. Of hij zijn boer Petrus nog heeft teruggezien is onbekend.

BRONNEN

- Brouwer, Judith, *Levenstekens. Gekaapte brieven uit het Rampjaar 1672*, Hilversum, Verloren (2014).
- Database Ecartico - Linking cultural industries in the early modern Low Countries, ca. 1475 - ca. 1725 <https://www.vondel.humanities.uva.nl/ecartico/>
- Gelders Archief, Arnhem, DTB-registers Gelderland.
- Website Dutch Prize Papers <https://prizepapers.huylens.knaw.nl/>
- Ruijne, Jan, 'Een rampjaar voor Harderwijk', *Het Vittepraetje* jrg. 26, nr. 4 (dec. 2022) p. 9-14.
- Met dank aan Irmgard Bons van het Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, vestiging Harderwijk.*

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

- ¹ De meningen zijn verdeeld over het aantal soldaten: tussen de 1000 en 1600, of zelfs tot 2300. Zie J. Ruijne, 'Een rampjaar voor Harderwijk', p. 13.
- ² Brief Johan Aelsen aan een anonieme vriend/neef te Batavia - Hoorn, 4 nov. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).
- ³ Gezocht is via het Gelders Archief, het Westfries Archief, WieWasWie en Archieven.nl.
- ⁴ Brief Johan Aelsen aan een anonieme vriend/neef te Batavia - Hoorn, 4 nov. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).
- ⁵ 'Oom' werd ook gebruikt voor personen die niet verwant waren. Hetzelfde geldt voor 'neef'.
- ⁶ Ziekentroosters waren aan boord van schepen of in handelsnederzettingen belast met de geestelijke verzorging van de bemanning, soldaten e.d.
- ⁷ Zie uitgebreid over hem: McGinness, Anne B., 'Negotiating the Confessional Divide in Dutch Brazil and the Republic: The Case of Manoel de Morães', in: Cañizares-Esguerra, Jorge, Maryks, Robert Aleksander & Po-Chia Hsia, Ronnie (eds.) *Encounters between Jesuits and Protestants in Asia and the Americas*, Leiden/Boston, Brill, 2018, p. 228-252.
- ⁸ Brief Maria Scherius aan Petrus Duclasel te Batavia - Hoorn, 29 okt. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).
- ⁹ Ook hier wordt de term in brede zin opgevat (vgl. noot 5).
- ¹⁰ Anthonius Scherius aan Burchard Uijtter te Cochin - Hoorn, 1 nov. 1672; idem aan Coenraed Bredenbach te Kaap de Goede Hoop - Hoorn, 4 nov. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).
- ¹¹ Anthonius Scherius aan Petrus Scherius te Batavia-Hoorn, 9 nov. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).
- ¹² Johannes Scherius aan Petrus Duclasel te Batavia - Hoorn, 9 nov. 1672 (The National Archives, Kew, Londen; High Court of Admiralty).

Rembrandt van Rijn (navolger van), *Staande man met een kind aan de hand* (1643), Rijksmuseum Amsterdam: RP-T-1961-79

tekst **Jan Ruijne**

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het Vittepraetje.

Ballonvaarder gaf lezing over noodlanding in 1871

Franse 'oorlogsballon' landt onverwachts in Hierdens weiland

In Hierden is het koud, die ochtend van de 16^e januari 1871. Boer Rende Hop is, samen met zijn knecht, aan het werk, buiten op het land. Plotseling zien Hop en zijn knecht een gasballon met grote snelheid dalen. In de mand onder de ballon zitten twee mannen die, eenmaal op de grond, uit het mandje tuimelen, samen met een zware kist vol brieven en documenten. Het zijn Fransen, die nog geen vier uur eerder vanuit het centrum van Parijs met hun ballon zijn opgestegen.

Boer Hop neemt de twee mannen mee naar zijn huis en trakteert hen op brood en koffie. Daarna wordt het duo met paard en wagen naar Harderwijk gereden. Daar aangekomen rijdt de boer rechtstreeks naar het stadhuis. Hij heeft geluk, de burgemeester is aanwezig. Terwijl de burgemeester zijn onverwachte gasten verwelkomt, verzamelen zich nieuwsgierige Harderwijkers in en rond het stadhuis. Het is ook niet niks, een Franse gasballon die plotseling in een Hierdens weiland landt. Nadat de burgemeester de twee Fransen op een glas madeira heeft getrakteerd, vertellen de luchtreizigers hun verhaal.¹ Deze bijzondere gebeurtenis stond centraal bij de lezing die de Brabantse ballonvaarder Hans van Hoesel op 2 november 2022 in het dorps huis van Hierden hield. Een lezing georganiseerd door historische vereniging Herderewich. Een kleine vijftig mensen luisterden naar het verhaal van de ballonvaarder. Zij hoorden ook hoe Hierdenaren Evert Jacobs en zijn zoon Eric hebben bijgedragen aan de reconstructie van deze geschiedenis. Van Hoesel kon aanvankelijk namelijk weinig documentatie vinden over de vlucht die in Hierden eindigde. Vader en zoon Jacobs vonden oude krantenartikelen met daarin een levendige beschrijving van die bijzondere januaridagen in

1871. Ook vonden ze het jaarverslag van de Nederlandse posterijen, waarin waardevolle aanvullende informatie is te vinden.

DE FRANS-DUITSE OORLOG

Maar om een en ander goed te kunnen begrijpen moeten we terug naar de situatie halverwege de negentiende eeuw. Wat wij nu als de natiestaat Duitsland kennen was toen een bonte verzameling vorstendommen en stadsstaten. Het is de Pruisische staatsman Otto von Bismarck die uit deze lappendeken van Duits-sprekende staatjes een natie wil vormen. Hij gebruikt de oorlog daarvoor als bindmiddel. In drie oorlogen weet hij een nieuwe Duitse identiteit, een nationaal gevoel te creëren. Eerst wordt Denemarken verslagen, drie jaar later de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. De derde en laatste oorlog is die tegen Frankrijk. In 1870 komt het tot een treffen en al snel weten de Duitstalige troepen Parijs te omsingelen. Een deel van de Franse troepen bevindt zich in de hoofdstad, een ander deel bevindt zich in het zuiden van het land. Communicatie tussen beide legeronderdelen is niet meer mogelijk.

Maar de Fransen zijn vindingrijk. Ze zetten een uniek

Na elke geslaagde vlucht van een gasballon werd een herdenkingsmunt geslagen. Deze munt herinnert aan de vlucht van De Steenackers.

transportmiddel in: de gasballon. Om de communicatie tussen hoofdstad Parijs en het tijdelijke regeringscentrum in Bordeaux in stand te houden worden gasballons ingezet. In enkele maanden tijd stijgen 67 van deze grote ballonnen op vanuit hartje Parijs met als bestemming het vrije Frankrijk. Het gaat om bemande vluchten, de ballonnen vervoeren vooral brieven en documenten. Het maken van die ballonnen is een verhaal op zich. Het moet gebeuren in grote, overdekte ruimten en er zijn veel handen nodig om de banen stof aan elkaar te naaien. Dit gebeurt in enorme treinstations als het Gare du Nord en Gare d'Orleans. De stations liggen er toch ongebruikt bij, treinen rijden er niet meer, Parijs is immers omsingeld. De meeste van de in grote haast gemaakte ballonnen bereiken het door de Franse regering gecontroleerde gebied. Maar de windstromen, hoog in de atmosfeer, zijn grillig en er zijn ballonnen die in zee terechtkomen, of in vijandig Duitsland. Vijf ballonnen landen in België en drie in Nederland. Eén van die drie ballonvluchten eindigt in Hierden.

DE STEENACKERS

De ballon die in Hierden landt heet De Steenackers. De ballon begint zijn vlucht op 16 januari om zeven uur 's morgens en vertrekt vanaf het Gare du Nord. Aan boord bevinden zich piloot Edouard Vibert en passagier Ernest Gobron, een advocaat. Zij vervoeren belangrijke documenten, bestemd voor de Franse regering. De ballon raakt volledig uit koers en vliegt met hoge snelheid naar het noorden en niet naar het westen, zoals de bedoeling was.

Al na een krappe vier uur bevindt de ballon zich boven de Veluwe. Vanuit hun mand zien de twee luchtreizigers de ijsvlakte van de Zuiderzee met grote snelheid naderen. Ze willen niet op het ijs of in het water terechtkomen en laten de ballon zo snel mogelijk dalen. Het wordt daardoor een harde landing op het boerenland achter het kasteeltje De Essenburg. Doordat zij overhaast de mand verlaten, samen met een zware kist, stijgt de ballon, onbemand, weer op. Met aan boord geheime documenten bestemd voor Léon Gambetta, de minister van Binnenlandse Zaken van Frankrijk. De ballon glijdt over de bevroren Zuiderzee, naar het noorden, en verdwijnt langzaam uit zicht. In het stadhuis van Harderwijk vertellen Vibert en Gobron over de situatie in Parijs. Nee, de situatie is niet hopeloos. In het jaarverslag van de Nederlandse posterijen staat te lezen: "Ah! Paris est joyeux, on s'amuse partout. Zij zeiden verder dat alle mannen van 15 tot 20 jaar een uniform droegen; dat de bommen der Pruisen bijna geen kwaad deden en dat men in Parijs nog wel wijn voor drie jaren, en koren en vleesch voor eenige maanden had."² Maar de sfeer slaat volledig om als hun het laatste nieuws wordt verteld. De voornaamste Franse legermacht, geleid

door generaal Clancy, een neef van Gobron, is bij Le Mans verpletterend verslagen. Ze kunnen het niet geloven, maar moeten de bittere waarheid onder ogen zien als ze het nieuws bevestigd zien in een Belgische krant, de Indépendance Belge, die hen wordt aangereikt. Advocaat Gobron reist nog diezelfde 16e januari door naar de Franse consul in Amsterdam. Piloot Vibert blijft achter in de hoop de ballon terug te vinden. Daar bevinden zich immers nog belangrijke documenten aan boord. De dag daarop gaan zes Harderwijker schippers, op schaatsen, achter de ballon aan en vinden het gezochte object vlak bij Urk. De ballon wordt veilig gesteld, evenals de documenten. De schippers ontvangen 150 gulden voor hun prestatie. Ook geeft de Franse regering 25 gulden, vrij te besteden. Dit geld gaat naar de armenzorg.³ Piloot Vibert ontfermt zich over 'zijn' ballon. Die wordt op transport gezet, naar Frankrijk. Doel: nog een vlucht maken. Maar als Vibert in Frankrijk aankomt blijkt de strijd gestreden. Parijs heeft zich overgegeven. De oorlog is voorbij, Frankrijk heeft verloren. Bismarck heeft zijn natiestaat.

TEN SLOTTE

Tegenwoordig herinneren enkele monumenten, verspreid over Noord-Europa, aan de onverschrokken daden van de ballonvaarders van 1871. In Frankrijk is de geschiedenis van de gasballons een bekend verhaal. Maar in Nederland is het een onbekend fenomeen. In Merselo (nabij Venray) en Castelré (nabij Baarle-Nassau), de twee andere plaatsen in Nederland waar een gasballon is neergekomen, zijn monumenten geplaatst.⁴ In Hierden ontbreekt een dergelijk gedenkteken. Wie meer wil weten over de gasballons: Van Hoesel schreef er een boekje over: 'De postballons van Parijs 1870 – 1871. Castelré - Hierden – Merselo'. Het boek is in eigen beheer uitgegeven en niet in de boekhandel verkrijgbaar. Contact kan per mail: info@balloonteam.nl Met speciale dank aan Evert en Eric Jacobs die met hun speurwerk veel details over de vlucht van de Steenackers boven tafel hebben gehaald.

BRONNEN

- Jaarverslag van de Nederlandse Posterijen, 1871.
- Overveluws Weekblad, januari 1871.
- De postballons van Parijs 1870 - 1871. Castelré – Hierden – Merselo; Hans van Hoesel; 's Hertogenbosch, 2022, uitgegeven in eigen beheer; ISBN 978-90-903-5674-7.

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

- ¹ Jaarverslag van de Nederlandse Posterijen, 1871, p. 386.
- ² Idem, p. 387.
- ³ Overveluws Weekblad, 21 januari 1871.
- ⁴ De postballons van Parijs, Hans van Hoesel, p. 43.

tekst Anita Raaphorst, historicus
Lex Schuijl, oud-militair

Allebei lid van de redactie
van het Vittepraetje

M.G.J. Kempers: 25 jaar Burgemeester in Harderwijk

Portret M.G. J Kempers. Bron: Stadmuseum Harderwijk

Marius Gerard Jacob Kempers is van 1903 tot 1928 burgemeester van Harderwijk. Kempers is een zeer gedreven man die op het gebied van onderwijs, visserij en door de komst van bataljons infanterie de ontwikkeling van Harderwijk probeert te stimuleren. Een man die in talloze lokale en landelijke comités actief is.

INLEIDING

Marius Kempers wordt op 13 augustus 1858 geboren in Delft. Hij volgt een militaire opleiding en wordt tweemaal als officier uitgezonden naar Nederlands-Indië: in 1882 als tweede luitenant en in 1901 als kapitein. Hij trouwt in 1884 met Eduarda Johanna Baptista Bol te Soerabaja, Java. Na het overlijden van Edda trouwt hij in 1899 met Antje Versloot. Zij krijgen een dochter: Caroline Louise Johanna Gerarda. Na zijn militaire loopbaan wordt Marius benoemd tot burgemeester van Harderwijk, nadat W.H. de Savornin Lohman heeft bedankt voor de post. Antje is als burgemeestersvrouw in Harderwijk actief in velerlei comités. Zij sterft op 16 februari 1928. Kort na zijn pensionering trouwt Kempers voor de derde keer, nu met Wilhelmina Anna Luberta Brouwer.

VERKIEZINGEN 1903

De kersverse burgemeester krijgt in het najaar direct te maken met een ingewikkelde kwestie. In 1903 legt een gemeenteraadslid zijn functie neer en moeten er opnieuw verkiezingen gehouden worden. Kempers wil graag de verkiezingen op zaterdag houden in de hoop dat de opkomst hoger zal zijn. Een groot aantal vissers en landbouwers heeft sinds 1896 stemrecht gekregen. Voor hen is de zaterdag de meest geschikte dag om te stemmen. Tijdens de raadszitting van 24 september wordt bekend gemaakt dat de verkiezingen en de mogelijke herstemming inderdaad op zaterdagen plaats zullen vinden. Er komt protest van politici en joodse inwoners, omdat religieuze joodse stemgerechtigden zo hun stem niet uit kunnen brengen; zaterdag valt immers voor een deel samen met de sabbat. Eind september veroorzaken uitspraken van Kempers in een onderhoud met bestuursleden

van de politieke partij 'Gemeentebelang' veel commotie. "De Israëlieten hebben het, met andere landen vergeleken al bijzonder goed, zij zijn overal en ook hier maar gasten, wien voor al het goede dat zij hier genieten, wel iets van hunne rechten mag afgenomen worden, versta mij goed ik ben geen anti-Semiet."¹ Waarschijnlijk wil Kempers vooral de vissers en de boeren tegemoet komen en niet uitdrukkelijk de joodse kiezers uitsluiten. Er zijn geen verdere antisemitische uitspraken van Kempers bekend. Uiteindelijk komt er een ontheffing voor de joodse kiezers: zij krijgen na de sabbat tien minuten de tijd om te stemmen, waarna de gebruikelijke gebedsdienst zal beginnen. De 14 joodse Harderwijkse kiesgerechtigden komen in groten getale stemmen.

INZET VOOR HARDERWIJK

Kempers zet zich erg in voor de ontwikkeling van Harderwijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor het onderwijs. Zo worden er tijdens zijn ambtsperiode een aantal scholen geopend. Op 6 december 1916 opent de Visserijschool als avondschoon, in een lokaal van een bestaande school. Kempers is erevoorzitter van het bestuur. Hij wil graag een volwaardige dagschool, staand aan de zee. Het onderwijs van deze school is onmisbaar voor de Harderwijker vissersjongen, wil hij kunnen concurreren met anderen. Onze vissersvloot moet straks kunnen concurreren met de buitenlandse vissersvloeden. Daarvoor is geschoold personeel nodig.² In 1908 wordt de Wilhelmina-naaischool omgezet in een Vrouwenarbeidschool en ondergebracht in het "Oude Weeshuis". In april 1921 wordt de eerste steen gelegd voor het gebouw aan de Stationslaan.³ Begin 1914 worden de eerste plannen voor het oprichten van een Ambachtsschool gevormd. Deze komt er uiteindelijk in 1931. Bewoners van Harderwijk en andere gemeenten ijveren voor het bouwen van een Hogere Burger School. In 1919 is de opening van het Christelijk Lyceum in het Christelijk Militairen Tehuis aan de Stationslaan. In 1921 wordt de afdeling H.B.S van het Lyceum erkend. In september 1923 opent het nieuwe gebouw van het lyceum. Kempers is hier actief als lid van de Commissie van Toezicht.

DROOGLEGGING ZUIDERZEE

Al veel eerder waren er plannen om de Zuiderzee (gedeeltelijk) droog te leggen in verband met het overstromingsgevaar en de behoefte aan meer landbouwgrond. Met de komst van ingenieur Cornelis Lely worden de plannen wat reëler. In 1918 wordt de 'Wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee' aangenomen. In een vergadering van het gemeentebestuur, de gemeenteraad en de subcommissie voor de vaststelling der schadevergoedingen in augustus

Schatten op zolder

Bij de laatste verbouwing van de voormalige Burgemeesterswoning Vijhestraat 1 vond de aannemer op zolder oude brieven en andere paperassen. Hij overhandigde ze aan het Stadmuseum Harderwijk en via het museum kreeg Anita Raaphorst de gelegenheid ze te bestuderen. De verzameling bevat brieven geadresseerd aan de derde vrouw van Kempers, Annie Brouwer, waaronder liefdesbrieven van voormalige geliefden. Wat interessant is, zijn de brieven van de kinderen van Marius Kempers aan Annie, voor en na de dood van Kempers. Officieel is bekend dat Kempers een dochter kreeg samen met zijn tweede vrouw, Antje Versloot: Carry (Pop). Maar er zijn ook veel brieven van Frits Kempers, ook een zoon van Kempers. Verder schrijft ook ene Betty Brouwers veel met Annie; zij noemt Kempers haar tweede vader. Ze verblijven allemaal in Nederlands-Indië en werken daar resp. in een zendingsziekenhuis in Malang en de Leprozenkolonie van het Leger des Heils op Java. Allen schrijven heel liefdevol naar Annie, ze mogen haar graag. Interessant is ook een brief van Kempers aan Annie Brouwer, na het overlijden van zijn tweede vrouw, waarin hij melding maakt van een vraag van zijn kant om bij hem in betrekking te komen als 'dame de compagnie'. Uit de brief valt op te maken dat zij dat heeft geweigerd. Helaas is de brief niet compleet bewaard gebleven en is het niet duidelijk hoe ze tot een huwelijksverbintenis zijn gekomen.¹⁴

1920, stelt Kempers dat "de aangewezen weg voor de vissers de binnenscheepvaart is... Harderwijk, dat aan het kanaal Amersfoort-Zwolle zal komen te liggen, heeft groot belang bij de binnenscheepvaart. Voor de toekomst van de stad is het nodig, dat zij een centrum wordt van onderwijsinrichtingen en verbindingswegen".⁴ Kempers brengt deze visie ook naar voren op een stedenbouwcongres. Hij pleit voor het vormen van de Zuiderzeeprovincie "waar geen hinder is van te dichte bevolkingscentra, in de weg liggende grote ondernemingen, geen puzzels van te nauwe verkeerswegen en kruisingen. Hier het onbeschreven papier van de ongerepte bodem, die alle mogelijkheden opent, en die aan de schoonste illusie gelegenheid biedt zich te zien verwezenlijken." De burgemeester denkt zich de uitvoering van de plannen zo, dat acht gemeenten, liggende langs de Zuiderzee, de basis zullen vormen voor de ontwikkeling van de "twaalfde provincie". In de Nieuwe Apeldoornsche Courant wordt gesproken over de aanleg van Zuiderzee-tuinwijken in de drooggelegde Zuiderzee.⁵

DRANKBESTRIJDING

Kempers is een regelmatig spreker op congressen tegen het alcoholisme. Zo spreekt hij in mei 1907 over de vraag: 'Welke taak legt de drankwet den gemeen-

Plantage: het planten van een boom in aanwezigheid van burgemeester Kempers, datum onbekend. Bron: Leen Karssen

teraden op, wat deden zij in dit opzicht? Hij bewerkt in 1905 een verordening op de tapperijen, slijterijen, bier- en koffiehuisen, logementen enz., naar aanleiding van de Drankwet. De bedoeling is aan gemeentebesturen een leidraad te verstrekken bij het uitvaardigen van zulk een verordening.

In het kader hiervan is een 'eigenaardig geval' te melden. "In October 1914 werd door Kempers in verband met de aanwezigheid van een zeer groot aantal vreemdelingen het verbod tot schenken van sterken drank uitgevaardigd, doch nog niet direct door de gemeenteraad bekrachtigd, zoals de wet dat eist. In de avond van 25 October sloot de caféhouder Roozenbroek zijn vergunning vroeger dan het daarvoor vastgestelde uur, omdat hij, naar hij mededeelde, geen bier meer in voorraad had. Enkele personen bleven nog in het lokaal, die het straks door een zij-uitgang zouden verlaten. Enige ogenblikken later vroeg de commissaris van politie toegang tot de lokaliteit en constateerde bij zijn binnentreden een glaasje sterken drank op een der tafeltjes, dat, zoo de caféhouder beweerde, alcoholvrije boerenjongens bevatte. Gevolg van een en ander was acht dagen sluiten op last van de burgemeester". Roozenbroek doet enige dagen later zijn beklag op het politiebureau, maar krijgt weinig gehoor. "Na een rechtsgeleerde te hebben geraadpleegd, sprak hij de burgemeester aan tot betaling van f 250,= schadevergoeding. Thans is de burgemeester, als vertegenwoordiger van Harderwijk, gedagvaard voor de Zwolse Rechtbank. Door een achttal raadsleden werd een motie ingediend, dat alle kosten en uitgaven welke uit de gestelde vorde-

ring mochten voortvloeien, nimmer mogen komen ten laste van de gemeente, maar voor privé-rekening van Kempers, die toch de gewraakte maatregelen en feiten geheel op zijn eigen hand en zonder voorafgaande beraadslaging met de raad heeft genomen en uitgevoerd. Na behandeling in geheime vergadering werd deze motie met algemene stemmen, ook die van de voorzitter-wethouder, aangenomen (Kempers was afwezig)."⁶

KOMST GARNIZOEN

In het voorjaar van 1909, na 95 jaar, wordt het Koloniaal Werfdepot van Harderwijk naar Nijmegen verplaatst. Het vertrek van de koloniale militairen was een zware klap voor de Harderwijkse economie. Burgemeester Kempers zet zich in voor de legering van een 'vast garnizoen' in Harderwijk. Mede dankzij zijn lobbywerk krijgt Harderwijk ter compensatie een infanteriegarnizoen met plaats voor twee infanteriebataljons. Op 2 november 1909 marcheert het derde bataljon van het 9^e Regiment Infanterie onder de fraaie erepoort de kazerne aan de Smeepoortstraat binnen. Infanterie, artillerie en verbindingstroepen vormen de hoofdmoot van dat garnizoen. De Oranje-Nassaukazerne is weldra te klein voor de groeiende militaire bevolking. Aan de Oranjelaan bouwt men de Nieuwe Kazerne die in 1913 in gebruik wordt genomen. Eind mei 1913 arriveert het 2de bataljon van het 20ste regiment infanterie in Harderwijk. Daar worden zij op het station verwelkomd door brigadecommandant De Groot uit Leeuwarden en burgemeester Kempers.⁷

1914 ALGEMENE VOORSCHRIFTEN VAN POLITIE

Vanaf oktober 1914 wordt Harderwijk overspoeld door Belgische vluchtelingen, waaronder 16.000 geïnterneerde militairen, hun vrouwen en andere familieleden.⁸

Burgemeester Kempers maakt van zijn 'zeer exceptionele bevoegdheid' gebruik als er in zijn ogen een toestand van verwarring dreigt te ontstaan die makkelijk tot ordeverstoring kan leiden. Hij vaardigt op 13 oktober 1914 drie Algemene voorschriften van Politie uit die onder andere bepalen dat iedere inwoner die personen van vreemde nationaliteit nachtverblijf of inwoning verschaft, dat binnen 24 uur moet melden bij de Secretarie; verder dat het verboden is militairen beneden de rang van officier nachtverblijf of inwoning te verschaffen.

Deze bepalingen worden pas door de raad op 28 oktober bekrachtigd. In november vindt Kempers het noodzakelijk de bepalingen aan te vullen; deze worden bekrachtigd in de raadsvergadering van 28 november.⁹ In december wordt Kempers verhoord

als getuige in zake een overtreding van de algemene voorschriften van politie. Zowel de eiser als de rechter zijn van mening dat de op 12 november uitgevaardigde voorschriften rechtsgeldigheid missen. Kempers had de voorschriften die door de raad bekrachtigd waren, niet mogen wijzigen. Dat is een taak van de raad.

Deze kwestie zet Kempers aan tot het schrijven van het geschrift "187 Gemeentewet. De verordende bevoegdheid van den burgemeester", waarin hij zijn handelwijze verdedigt.¹⁰

RAADZAAL

Kort voor de Eerste Wereldoorlog besluit de gemeenteraad de raadzaal te laten restaureren. Pas in 1919 begint men daadwerkelijk. Jan Mensing restaureert het goudleren behang, de zeventiende-eeuwse schilderijen worden in het Rijksmuseum gerestaureerd. Op 20 september 1922 is de feestelijke heropening van de raadzaal. Kempers die zeer betrokken is bij dit project, schrijft voor deze gelegenheid het geschrift 'Raadzaal van Harderwijk. Monument van historie en kunst'.

ONTWAPENINGSGEDACHTE

Kempers is een aanhanger van het antirevolutionaire gedachtegoed van Abraham Kuypers. Hij stelt zich in 1924 kandidaat voor de Tweede Kamerverkiezingen voor de Christelijke Democratische Bond en hij is lid van de vertrouwenscommissie van de Christelijke Democratische Federatie.¹¹

In 1924 schrijft hij een open brief, waarin hij beoogt de ontwapeningsgedachte als inzet voor de aanstaande grote verkiezingen te propageren. Hij stelt eerst de vraag op welke wijze de ontwapeningsgedachte beter dan tot dusver kan doordringen tot de overtuiging van het Nederlandse volk; vervolgens op welke wijze voorstanders van de nationale ontwapeningsgedachte elkander kunnen vinden; en eindelijk hoe deze voorstanders in de politieke partij waartoe zij behoorden, tot elkander kunnen komen. Kempers schrijft in de 'Christen Democraat' dat er weinig gedachten zijn, "die de Christenen der beide grote protestantse partijen zo zeer verontrusten, als de gedachte aan een eenzijdige ontwapening. Deze gewelddoefening verdraagt zich niet met het Evangelie. Wij, Christendemocraten, hebben de plicht en roeping om te waarschuwen eer het te laat is."

Kempers die voor de Tweede Kamer is gekandideerd als 'ontwapenaar', verklaart echter zonder verdere uitleg, in een feestelijke vergadering van militairen, dat hij zijn ideeën heeft laten varen en zijn mening ter zake gewijzigd heeft.¹²

PENSIONERING EN OVERLIJDEN

Op 25 februari 1928 is het een kwart eeuw geleden dat Kempers tot burgemeester werd benoemd. Als cadeau krijgt hij een geschilderd portret van hemzelf. Kempers is zelf niet aanwezig bij de uitreiking in verband met het overlijden van zijn echtgenote Antje. Op 19 april 1928 gaat Marius Kempers met pensioen. Na een kort ziekbed overlijdt de oud-officier der Indische artillerie op 18 december 1929. Onder andere in 'De Standaard' wordt melding gemaakt van zijn overlijden: "De overledene heeft in den oorlogstijd veel gedaan voor de buitenlandsche vluchtelingen en maakte zich in 1916 verdienstelijk bij den watersnood, waarvoor hem het eereteken in zilver werd toegekend. Hij werd benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau en werd begraven in Doesburg".¹³

Onafhankelijkheidsfeest 1913, de viering van 100 jaar onafhankelijkheid van Nederland 1813-1913. Bron: Stedsmuseum Harderwijk

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

¹ Het tijdsbeeld rond 1903, anonieme studie, bron: Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe.

² Provinciale Overijsselsche en Zwolse courant, 08-12-1916. De Kroniek van Harderwijk noemt 15 december 1913 als openingsdatum.

³ Kroniek van Harderwijk, 1231-1931, Gijsbers & Van Loon, Arnhem, 1968, p.350.

⁴ Overijsselsch dagblad, 09-08-1920.

⁵ Conférence Internationale de l'aménagement des Villes Amsterdam 1924. Deuxième partie Compte rendu, p. 28 en: Nieuwe Apeldoornsche Courant, 24-07-1924.

⁶ Het vaderland, 29-01-1915.

⁷ Mijn Gelderland en Delftsche Courant, 02-05-1913.

⁸ Deze periode wordt o.a. beschreven door Wim Buitenhuis, Opvang Belgische vluchtelingen. Harderwijk 1914-1918 en deel 2 Harderwijk 1915-1922. Uitgeverij Buitenzorg.

⁹ Notulen der Vergadering van Burgemeester en Wethouders der gemeente Harderwijk, 1914 en die van de Raadsvergaderingen, 1914, bron: Streekarchivariaat.

¹⁰ 187 Gemeentewet. De verordende bevoegdheid van den burgemeester.

Eene bijdrage tot de kennis der practijk van Artikel 187 der Gemeentewet door M. G. J. Kempers, burgemeester van Harderwijk, Gebr. Mooij, Harderwijk, 1915.

¹¹ De Standaard, 05-03-1924 en Zutphensche Courant, 02-12-1924.

¹² De Amsterdamer, 30-08-1924. Provinciale Drentsche en Asser Courant, 01-04-1925. De Standaard, 05-03-1926.

¹³ De Standaard, 21-12-1929.

¹⁴ Collectie Kempers, correspondentie, bron: Stedsmuseum Harderwijk.

Vroegere onderofficierswoningen boven de paardenstallen

tekst **Marcel Celie**

Marcel Celie is generaal b.d., oud-rechter (bestuursrecht), docent economie en heeft belangstelling voor geschiedenis

Als je op de fiets op weg bent van Stadsdennen naar het station in Harderwijk, kom je door de Wilhelminalaan. Aan het begin van de laan zie je links en rechts enkele aparte woningen staan die echter een bijzondere geschiedenis kennen. De woningen Wilhelminalaan 33 tot en met 72 zijn daarom ook aangemerkt als gemeentelijk monument.

Markante woningen aan de Wilhelminalaan

In de tweede helft van de 19^e eeuw neemt de weerstand in Harderwijk tegen het Koloniale Werfdepot steeds meer toe. Al sinds de vestiging in 1815 is de kazerne in de Smeepoortstraat voor veel middenstanders in Harderwijk de voornaamste bron van inkomsten geweest, maar voor veel bewoners ook de voornaamste bron van ergernis. Dronkenschap, vechtpartijen maar vooral prostitutie zijn de voornaamste morele nadelen. De toenmalige burgemeester M.G. J. Kempers zet zich enorm in - tegen de zin van de gemeenteraad - om de koloniale militairen te laten vertrekken en daarvoor in ruil een vast garnizoen te krijgen. Als in november 1906 de Tweede Kamer instemt met het voorstel het (afgeslankte) Koloniale Werfdepot te verplaatsen naar Nijmegen wordt dit bericht in Harderwijk positief ontvangen. Nu Harderwijk weer een garnizoensstad is geworden met twee bataljons infanterie moet er wel van alles gebeuren. Niet alleen moeten er nieuwe kazernes worden gebouwd, een exercitieterrein worden aangelegd en een oefenterrein beschikbaar worden gesteld, maar er moeten ook nieuwe woningen worden gebouwd voor al de beroepsmilitairen die naar Harderwijk komen.

Met de huisvesting van militairen is het in die jaren slecht gesteld; men is verplicht om op de kazerne te wonen (ook voor gehuwden) en de kwaliteit van de

huisvesting is abominabel slecht. Wonen boven de paardenstallen is niet ongewoon.

In het begin van de twintigste eeuw doen zich twee ontwikkelingen voor die van positieve invloed zijn op de slechte huisvesting van militairen. In 1901 wordt in Nederland de Woningwet aangenomen. Deze wet maakt het mogelijk dat gemeente met steun van het Rijk goede woningen kan bouwen voor mensen met een laag of middeninkomen. Gemeenten kunnen het bouwen van deze woningen overlaten aan verenigingen en stichtingen zonder winstoogmerk. Tegelijkertijd zien we dat militairen zich gaan verenigen in belangenorganisaties om op te komen voor hun belangen op het gebied van inkomen, pensioenen, huisvesting, e.d. De bekendste ervan is Ons Belang opgericht in 1898. Oorspronkelijk opgericht als belangenvereniging van onderofficieren groeit Ons Belang in de loop van de jaren uit tot een conglomeraat van instellingen waaronder:

- een levensverzekeringsmaatschappij Levob
- een spaarbank
- een woningbouwvereniging Ons Belang
- een snelpersdrukkerij Patria
- een timmerfabriek
- een ziekenfonds.

Vooraanzicht vóór de renovatie van 1980

Door toedoen van de vereniging Ons Belang worden er lokale bouwstichtingen opgericht (w.o. Harderwijk, Assen, Venlo en Amersfoort) om te zorgen dat de leden in kwalitatief goede en betaalbare woningen kunnen wonen en om te voorkomen dat de leden in minderwaardige buurten terecht komen. De eerste lokale vereniging die in dat kader wordt opgericht is de Onderofficiers Woningbouw-Vereeniging Harderwijk; opgericht op 9 juni 1910 en bij Koninklijk Besluit van 24 februari 1911, nummer 47 goedgekeurd. Het doel van deze vereniging is door eigen bouw te voorzien in de behoefte aan woningen voor in Harderwijk geplaatste onderofficieren. Grond om te bouwen is snel gevonden en op 12 november 1912 vond de aanbesteding plaats van 12 percelen, elk bestaande uit een dubbele woning, tezamen de Wilhelminalaan (totaal 24 woningen). Ze worden omschreven als landhuistype met een balkonnetje en veel houtwerk. Opmerkelijk is wel dat de woningen worden gebouwd met stenen die zijn afgekeurd bij de bouw van de Jan van Nassaukazerne aan de Stationslaan.

In het gedenkboek Ons Belang 1898-1928 staat over de woningen aan de Wilhelminalaan het volgende: "Dankzij het uitermate nauwkeurig toezicht dat bij den bouw werd uitgeoefend, munten deze woningen uit door grote degelijkheid. Vergeleken met de later in dit garnizoen door andere verenigingen en maatschappijen gebouwde woningen, schijnen ze een rots van graniet te zijn".

Wilhelminalaan omstreeks 1912

De woningen zijn zeer gewild, omdat ze voor hun tijd gerieflijk zijn ingericht, goed onderhouden en relatief goedkoop zijn. De huur is 14-16% van het bruto-inkomen.

In het gedenkboek Ons Belang 1929-1948 wordt over de woningen het volgende geschreven. Het complex heeft geen bewogen geschiedenis. De woningen worden voortdurend bewoond door 12 militairen of gewezen militairen en 12 burgers. Om te voorkomen dat er woonblokken ontstaan waar alleen militairen en hun gezinnen wonen wordt vanaf het begin af aan 50% van de woningen toegewezen aan militairen en 50% aan burgers.

Tijdens de bezettingsjaren worden alle bewoners van de Wilhelminalaan van half november 1944 tot en april 1945 geëvacueerd. Door de bezetters wordt de Wilhelminalaan (die toen Beeklaan heette) tot "Sperrgebiet" verklaard vanwege de vele Engelse bombardementen op het station en het stationemplacement van Harderwijk. De bewoners moeten hun huizen verlaten. Het is zaak de inboedel snel in veiligheid te brengen, want er zijn kapers op de kust die bruikbare spullen willen wegslepen. Als in april 1945 de gemeenteraad de straat niet haar oude naam wil teruggeven, maar Beatrixlaan wil noemen, is dat niet naar de wens van de bewoners. Op 11 december 1951 wordt dan ook op verzoek van de bewoners de oude naam Wilhelminalaan in ere hersteld.

In 1978 fuseert Onderofficieren Woningbouwvereniging Harderwijk met de woningstichting Ons Belang. Een dreigend faillissement door hoge onderhoudskosten en de aansluiting op het riool zijn de voornaamste oorzaken. De bewoners zijn terughoudend ten opzichte van de fusie, omdat ze bang zijn dat bepaalde "lokale" afwijkingen, zoals het houden van kippen, niet getolereerd zal worden. Zolang de burens er geen last van hadden, wordt het houden van kippen door de nieuwe eigenaar getolereerd. Wel moeten de woningen worden gerenoveerd wat in 1980 plaatsvindt. Het nieuwe verschijnsel van centrale verwarming is voor sommige bewoners wel even wennen. Zo zijn er twee oudere dames die klagen dat ze zoveel stookkosten moeten bijbetalen. Ze hebben de thermostaat van de verwarming op 35 graden staan en zitten vanwege de hitte met de ramen open.

Opvallende afwezigheid in de geschiedschrijving van de woningen van Ons Belang (dus niet alleen in Harderwijk) zijn de huurders. Een huurderscommissie die wordt opgericht uit onvrede met het beleid van de stichting Ons Belang past niet in het plaatje. Ons Belang is een woningstichting met een bestuur benoemd door de vereniging van onderofficieren. De vereniging weet wel "wat goed is voor de huurders". Pas na de breuk in 1984 van de woningstichting met de oorspronkelijke vereniging Ons Belang wordt er

ook ruimte gemaakt voor vertegenwoordigers van de huurders, omdat er behoefte is om de bewoners meer bij de gang van zaken te betrekken. Het zijn de jaren dat de banden tussen de vereniging en de woningstichting steeds meer gaan knellen. De gemeenten hanteren eigen regels voor woningtoewijzing waaraan Ons Belang zich moet houden. In 1984 gaat de woningstichting Ons Belang als zelfstandige organisatie verder. Na de fusie met de woningbouwvereniging De Goede Woning in Nunspeet gaan de 24 woningen aan de Wilhelminalaan definitief over naar de huidige woningbouwvereniging Omnia Wonen en blijven deze sociale huurwoningen nu beschikbaar voor alle woningzoekenden.

Het gedenkboek 1898-1928 van de vereniging Ons Belang had de woningen aan de Wilhelminalaan niet beter kunnen verwoorden. "Zoo vormt dit fraaie woningencomplex, waarop de vereeniging met trotsche voldoening kan wijzen reeds een vijftiental jaren (inmiddels 110 jaren) een monument, dat spreekt van goede samenwerking en een voorbeeld van wat middels deze kan worden verkregen".

Dat het nog steeds degelijke woningen zijn, blijkt wel uit het feit dat Omnia Wonen de komende jaren flink gaat investeren in de woningen om het wooncomfort te vergroten, maar ook om ze te laten voldoen aan de eisen van verduurzaming.

J. van Hell: Oud Harderwijk vanuit de lucht

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Wim Buitenhuis

BRANDT MAKELAARS
Aankoop & verkoop
Verkeersweg 5
3842 LD Harderwijk
(0341) 41 64 26

leef
eenmerkmetleef.nl
gewoonten.nl

Manolo Berrenchina
Scheiduslaan 44
3843 CT Harderwijk
0341 - 421308

BAASJEN HOUTWERK B.V.
Nobelstraat 28
3846 CG Harderwijk
(0341) 41 76 17

Bos en Vrijhof
AANNEMERSBEDRIJF
Snippendalseweg 8 Hierden
(0341) 41 35 32

esj esjvaestgoedonderhoud
Lorentzstraat 5e
3846 AV Harderwijk
(0341) 46 01 75

DRIES van den BERG
Stephensonstraat 2 Harderwijk
(0341) 42 37 23

Jan E. Mons
Vrijwillig Orde-ambassadeur
Prijsvoetbalvereniging
0341 42 04 20

UNIT4
BEDRIJFS SOFTWARE

JOHANNES KOK EN ZONEN
Restaurant & Viswinkel
Strandboulevard Oost 8
3841 AB Harderwijk
0341 - 419888

STICHTING HERBOUW LUTTEKEPOORT

via communio
Marketing&Communicatie
Rabbistraat 5-3 3841 CR Harderwijk
+31 341 451 147 / +31 653 881 999
www.viacommunio.com
viacommunio@outlook.com

Gert van Lunteren Assurantiën BV
Stationsplein 126
3844 KR Harderwijk
0341-421921
www.gertvanlunteren.nl

CATERING VANDENBERG
Het concept voor elk feest!!
Marconistraat 1
3846 AR Harderwijk
(0341) 46 04 04

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

furniture, Chinese and Japanese porcelain, copper, clocks, paintings
DOORHOF ANTIQUAIRS
Schapenhoek 7,12-14
3841 BM Harderwijk
Tel. +31 341-42 10 15

Meeuwisse Travel reiscreaties
Email: meeuwisstravel@reiscreaties.nl
Telefoon: 06 55 33 11 37
Website: meeuwisstravel.reiscreaties.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl

Sennema
TAXATIE EXPERTISE
De Wittenhagen 1-3 3843 GE Harderwijk
T 0341 - 43 01 10 E info@sennema.com

Sommige verhalen gaan een eigen leven leiden. Zo denken veel Harderwijkers dat de buurtschap Frankrijk in Hierden haar naam ontleent aan de landing van een Franse gasballon in 1871. Zelfs burgemeester Harm Jan van Schaik gelooft dat, getuige een tweet van 14 oktober 2018. De werkelijkheid is wat meer prozaïsch: rond 1810 woonde er een Wijnen Franken in dit deel van Hierden. Hij had veel grond en noemde zijn boerderij Erf Frankrijk, een naam die uiteindelijk werd gebruikt voor de wijde omgeving van het erf en tenslotte de hele buurtschap.

21 Jan. De burgemeester heeft gisteravond van den Consul-Generaal van Frankrijk te Amsterdam een brief ontvangen, waarvan de vertaling aldus luidt:

„Mijnheer de Burgemeester!”

„Ik voel mij gedrongen aan U en aan de inwoners van Harderwijk mijnen hartelijken dank te betuigen voor de gulle ontvangst aldaar genoten door de twee Fransche burgers, die de luchtballon „Steenacker” tot u heeft gevoerd. Die ontvangst is het Nederlandsche begrip van neutraliteit en van menschlievendheid waardig, en zal ook in Frankrijk op rechten prijs worden geschat. Ik voeg hierbij een postwissel van f25, u namens de luchtreizigers verzoekende daarvan het door u gewenschte gebruik te maken.”

De Consul-Generaal van Frankrijk,
(get. Fabri)

De Burgemeester heeft gemeend overeenkomstig de bedoeling der gevers te handelen, door de ontvangen f25. aan het burgerlijk Armbestuur ter hand te stellen, ten einde ze te gebruiken ten behoeve van de meest behoefte ingezetenen.

Na hun bezoek aan Harderwijk blijkt dat de twee luchtreizigers één document hebben achtergelaten. Het is een Franse krant, gedrukt op 14 januari 1871, dus twee dagen voor hun luchtavontuur een aanvang nam. Als herinnering aan de landing van De Steenackers wordt deze krant als curiositeit in de burgemeesterskamer bewaard. Dat was toen. Of die krant er nu - 152 jaar later- nog ligt?

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.